

גבול האמונה והביטחון (ג)

על הגבול שבין אמונה וביטחון בה' לבין מאמץ אנושי טבעי

אחריות רפואית

המאמר השלישי על אמונה וביטחון ידון בשאלה: האם שימוש ברפואה מוסכמת ושגרית עומד בסתירה לעיקרון האמונה והביטחון בה'? במילים אחרות, האם יש להשאיר את הרפואה בידי ה' באופן בלעדי, או שגם היא נחשבת ככל שאר התחומים שיש רשות ביד האדם לעסוק בהם? נפתח בדברי המשנה במסכת פסחים:

”ששה דברים עשה חזקיהו המלך, על שלושה הודו לו (הסכימו אתו), ועל שלושה לא הודו לו... **גזז ספר רפואות**, והודו לו...” (פסחים ד, ט)

מהו “ספר רפואות”?

יש שפירשו, שהמדובר הוא בספר רפואות אמיתי שהיה בו מזור לכל מחלה. חזקיהו המלך חשש שבני ישראל ישימו את מבטחם בספר הזה ולבבם יסור מאמונה וביטחון בה', ולכן גזז אותו, וכך פירש רש"י.

הרמב"ם בפירושו למשנה זו תוקף בחריפות רבה את התפיסה הזאת ולדעתו היא שגויה מיסודה. להוכחת טענתו שואל הרמב"ם את השאלה הבאה: אדם שהוא רעב ותשוש ופנה לפת לחם ולכוס מים כדי לשבור את רעבונו; האם יעלה על הדעת לומר שאדם זה שהתרפא מצעריו הגדול, הסיר את מבטחו מה' אדרבה, כשם שאנו מודים לה' בברכת המזון על שסיפק לנו מזון לקיומנו, כך נודה לה' על שיצר בעולמו את התרופה הזו העשויה לרפא אותנו ממחלתנו. משום כך – לדעת הרמב"ם – ספר הרפואות שגזז המלך חזקיהו היה ספר סגולות שלא הוכחה יעילותו, אלא הן בגדר דמיונות ואמונות תפלות.

בסיפור הבא, המובא במדרש שמואל, נמצא סיוע לשיטת הרמב"ם:

"מעשה ברבי ישמעאל ורבי עקיבא שהיו מהלכין בחוצות ירושלים והיה עמהם אדם אחד (שהתלווה אליהם במקרה). פגע בהם חולה אחד. אמר להם (החולה): רבותי! אמרו לי במה אתרפא? אמרו לו: קח לך כך וכך (תרופות אלו ואלו) עד שתתרפא. אמר להם אותו אדם שהיה עמהם: מי הכה אותו בחולי? אמרו לו: הקב"ה. אמר להם: ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם? הוא הכה, ואתם מרפאים? אמרו לו: מה מלאכתך? אמר להם: עובד אדמה אני, והרי המגל בידי. אמרו לו: מי ברא את האדמה? מי ברא את הכרם? אמר להם: הקב"ה. אמרו לו: ואתה מכניס עצמך בדבר שאינו שלך, הוא ברא אותו ואתה אוכל פרי? אמר להם: אין אתם רואים המגל בידי? אילולי שאני יוצא וחורשו ומכסחו ומזבלו ומנכשו, לא העלה מאומה! אמרו לו: שוטה שבעולם, ממלאכתך (תהיה תשובתך), לא שמעת מה שכתוב 'אָנוֹשׁ כְּחֶצִיר יָמִיו' (תהילים קג, טו)? כשם שהעץ, אם אינו נזבל ומתנכש ונחרש אינו עולה, ואם עלה ולא שתה מים אינו חי, כך האדם. הגוף הוא העץ והתרופה היא הַשֶּׁן והרופא הוא החקלאי".

(מדרש שמואל, פרשה ד)

נחזור ונצטט פיסקה אחת מן הסיפור במדרש:

"אמר להם אותו אדם שהיה עמהם: מי הכה אותו בחולי? אמרו לו: הקב"ה."

כשחכמי ישראל, רבי ישמעאל ורבי עקיבא אמרו שהקב"ה הכה את האדם בחולי, הם לא התכוונו לומר שה' העניש אותו ישירות. כוונתם הייתה לומר, שה' לא התערב בחוקי הטבע כדי למנוע חולי מאדם שלא נזהר בשמירה על גופו, משום כך עלול לקרות שמאכל שאינו ראוי יגרום למחלה. באופן שכזה, על החולה להשתמש בסממני הרפואה הקיימים בטבע כדי להחזיר את הגוף לתקנו.

הרעיון היסודי שאותו מלמדים רבי ישמעאל ורבי עקיבא הוא, שה' יצר אמצעים לפיתוח עולמו ושימורו. בין שאר התפקידים שהוא ייעד לאדם, הוא התפקיד להיות שותפו בקיום העולם, כולל שמירה על עצמו ועל חייו ולהשתמש באמצעים שה' יצר לשם כך.

המקור לרעיון זה הוא הפסוק הבא:

"וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם, וַיְנַחֲהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעַבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ". (בראשית ב, טו)

כלומר, עוד לפני חטאו היה על אדם הראשון לשמור על הגן, לטפח את העצים אשר בו ואף לאכול מהם כדי להחיות את נפשו.

■ אֲנִי ה' רִפְאָה

על פי הדברים האלה, כיצד נסביר את ההבטחה המפורשת של ה' אל משה?
”וַיֹּאמֶר, אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִישָׁר בְּעֵינֶיךָ תַעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ
לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו, כָּל הַמְּחֻלָּה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי
אֲנִי ה' רִפְאָה.”
(שמות טו, כו)

מן ההנחיה הזאת אנחנו למדים לכאורה, כי התחום הרפואי שייך בלעדית לה',
והוא תלוי אך ורק בשמירה קפדנית על חוקי התורה!
זאת ועוד.

הרמב"ן בפירושו לתחילת פרשת בחוקותי (פרק כו פסוק יא), מביא שתי ראיות
המוכיחות שבזמן שהייתה נבואה שורה בישראל, הצדיקים שחלו לא היו פונים
לרופאים כי אם לנביאים.

ראיה ראשונה:

”בַּיָּמִים הָהֵם חָלָה חִזְקִיָּהוּ לְמוֹת, וַיְבֹא אֵלָיו יִשְׁעִיָּהוּ בֶן אֲמוּץ הַנְּבִיא... וַיִּסַּב אֶת
פָּנָיו אֶל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה'...”
(מלכים-ב, א-ב)

”...וַדַּבֵּר ה' הִיָּה אֵלָיו (אל ישעיהו) לֵאמֹר: שׁוּב וְאָמַרְתָּ אֶל חִזְקִיָּהוּ נְגִיד עַמִּי, כֹּה
אָמַר ה'... הַנְּבִיא רִפָּא לָךְ... וְהִסְפַּתִּי עַל יְמֶיךָ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה...” (שם, פסוקים ד-ו)

חזקיהו מלך יהודה לא פנה לרופאים אלא קרא לנביא, ובסופו של דבר התפלל אל
ה' ונענה.

ראיה שנייה:

”וַיַּחֲלֵא אֶסָא (מלך יהודה) בְּשָׁנַת שְׁלוֹשִׁים וַתִּשַׁע לְמַלְכוּתוֹ בְּרַגְלָיו, עַד לְמַעְלָה
חָלָיו, וְגַם בְּחָלְיוֹ לֹא דָרַשׁ אֶת ה', כִּי בְרַפָּאִים (לגנאי)”.
(דברי הימים-ב טז, יב)

הכתוב מציין לגנאי את אסא מלך יהודה, שפנה לרופאים ולא לה'.
מוסיף הרמב"ן ומדגיש: שאחרי שה' הבטיח לצדיקים: ”...וַיַּבְרַךְ אֶת לְחֻמָּךְ וְאֶת מִימְךָ
וְהִסְרַתִּי מִיְּחַלְהָ מִקְרַבְךָ” (שמות כג, כה), אין חלק לרופאים בבית עושי רצון ה'. אילו לא
היו נוהגים הישראלים ברפואות, היה האדם חולה משך הזמן הראוי לו כעונש על
חטאו והיה מתרפא ברצון ה'; אך מכיוון שנהגו ברפואות, ה' איננו מתערב בחוקי
הטבע, תהיינה התוצאות אשר תהיינה.

הרמב"ן מתייחס לדברי חז"ל הנראים נוגדים את עמדתו:

"תנא דבי רבי ישמעאל: נאמר בתורה 'וְרָפָא יְרָפֵא' (שמות כא, יט), מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות".
(ברכות ס.)

לכאורה ראייה מפורשת שאין בעיסוק ברפואות דבר הנוגד את האמונה והביטחון בה'. אך הרמב"ן מדייק, שכוונת חז"ל היא הפוכה. הם לא אמרו שניתנה רשות לחולה להתרפא, אלא שאם פנה החולה לרפואות במקום לפנות לה', אין על הרופא להימנע מרפואתו אלא הוא רשאי לעשות זאת.
בקצרה, לדעת הרמב"ן ניתנה רשות לרופא לרפא, אך לא לחולה להתרפא.
(יש לציין שגם הרמב"ם וגם הרמב"ן היו רופאים).

נשיאה באחריות

נראה לכאורה כי המחלוקת בין שני גדולי הדורות – הרמב"ם והרמב"ן, היא יסודית ועמוקה. אולם אם נעמיק, נוכל לבנות יסודות שיכילו את שתי הדעות הנראות כהפוכות זו מזו.

ניעזר בדבריו של הרמב"ם בספרו 'מורה הנבוכים', שרוב רובן של המחלות בעולם נגרמות כתוצאה מרשלנותם של בני האדם. רשלנות הנובעת מהתנהגות לא נאותה באכילה ושתייה, או מהקָגָלִים מגונים ומידות פגומות, כגון קנאה, שנאה, כעס וכו'.

ברור אפוא, כי אין זה מוסרי שאדם שפגע בעצמו על ידי רשלנות פושעת, יפנה מיידית אל ה' שירפא אותו!

לפני שיעשה זאת, עליו לטפל בעצמו במניעת המחלות או בלקיחת תרופות לריפוי. דומה הדבר לחובת החרטה על החטא וקבלה לעתיד לפני בקשת סליחה מאת הקב"ה.

הפסוק הבא יוכיח זאת:

"וְכִי יְרִיבֶן אַנְשִׁים וְהָפָה אִישׁ אֶת רַעְהוּ בְּאֶבֶן אוּ בְּאֶגְרָף, וְלֹא יָמוּת וְנִפְלַל לְמִשְׁכָּב...
רַק שְׁבִתוֹ יִתֵּן וְרָפָא יְרָפֵא".
(שמות כא, יח-יט)

הפועל את חברו, חייב לשאת בהוצאות רפואתו, דהיינו לשלם לרופא על טיפולו. מכאן נסיק, שכשם שהתורה מחייבת את הגורם למחלה בתשלום לרופא אומן, כך

תחייב התורה אדם הפוגע בעצמו פיזית בדרך ישרה או עקיפה, לטפל בעצמו על ידי פנייה לרופא.

שונה בתכלית היא מחלה שה' שולח במקוון כדי לרמוז לאדם שעליו לתקן את מצבו הרוחני. כאן, היות והסיבה למחלה היא כְּשֶׁל מוסרי רוחני, עליו לדרוש את ה' באמצעות נביא, חכם גדול או ספר תורה כדי להבין במה חטא כלפי שמיים. כאן אין מקום ללכת לרופא.

כלומר, כאשר רוצה הקב"ה להביא את האדם למודעות על מחלתו הרוחנית, הוא מִזְמֵן לו מחלה ללא הסבר הגיוני שתִּפְּנֶה את תשומת לבו למצבו הרוחני. לסיכום, מחלה פיזית שאין לה הסבר הגיוני כיצד נוצרה, היא האות כי עליו לבדוק בתחום העוונות והחטאים.

כאן יש לקחת בחשבון, שישנן מחלות או מגפות הפוגעות באוכלוסיה רחבה, הכוללת בתוכה גם צדיקים ותינוקות שלא חטאו. במקרה כזה אי אפשר לומר שהן מצביעות על בעיה רוחנית פרטית בחולה זה.

מחלות כאלה נובעות מחטאים או עוונות של חלק גדול מן העם או מהנהגה שנבחרה על ידו. במקרים כאלה עלולים להיפגע גם צדיקים או תינוקות שלא חטאו.

על כגון זה אמרו חז"ל:

"תאני רב יוסף, מאי דכתיב: '...וְאַתֶּם לֹא תִצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בֹּקֶר' (שמות יב, כב)? כיון שניתן רשות למשחית, אינו מבחין בין צדיקים לרשעים".

(בבא קמא ס.)

נתינת הרשות למשחית נובעת מחטאים ציבוריים וממלכתיים. התיקון לכך צריך להתבצע על ידי תיקון רוחני מוסרי במישור הלאומי.

ברור שאין בידם של חולים אלו לתקן את חטאי הכלל, ועל כן גם הרמב"ן יסכים שהם חייבים להיעזר בשירותי רפואה מקובלים שבידם מצויות תרופות למחלתם. אדרבה, אם לא יעשו כן הרי הם חוטאים באי-שמירה על נפשותיהם.

חֵק וּמִשְׁפָּט

מתוך כך יתבאר במלואו הפסוק שצוטט בתחילת המאמר: "כִּי אֲנִי ה' רַפְּאֵךְ". הפסוק הזה הוא סיומה של פרשיה קטנה שציינה את האירוע הראשון שהתחולל

מיד אחרי נס קריעת ים סוף וטביעת המצרים בים:

"וַיִּבְאוּ מִרְתָּה, וְלֹא יָכְלוּ לְשַׁתֵּת מַיִם מִמֶּרְהָ כִּי מָרִים הֵם, עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ מֶרְהָ. וַיִּלְנוּ הָעָם עַל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: מַה נַּשְׁתָּה? וַיִּצְעַק אֵל ה', וַיֹּרְהוּ ה' עֵץ וַיִּשְׁלַךְ אֶל הַמַּיִם וַיִּמָּתְקוּ הַמַּיִם, שָׁם שָׁם לֹא חָק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם נִסְהוּ. וַיֹּאמֶר, אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמָע לְקוֹל ה' אֶל־לִהְיֶה וְהִישָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה... כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שִׁמְתִּי בַּמַּצְרִים לֹא אֲשִׁים עֲלֵיךְ, כִּי אֲנִי ה' רַפָּאךְ".

(שמות טו, כג-כו)

הרי ברור שבני ישראל לא הגיעו למרה באקראי, שהרי ענן ה' היה הולך לפניהם ומסמן להם את הדרך. כלומר, אין ספק שהקב"ה הוביל אותם במכוון למקום שבו המים אינם ראויים לשתייה. אפשר היה לדלג על מרה ולכוון אותם ישירות לתחנה הבאה "אילים", ששם היו שתים עשרה מעיינות מים מתוקים! מכאן שההכוונה למים המרים נועדה ללמד אותם שיעור באמונה, שכל מי שאין לו מערכת חוקים ומשפטים אלוקיים אינו יכול לחיות. העץ המיוחד שה' גילה והפך את המים המרים למתוקים נקבע לְסִמּוֹל ומשל, כאשר הנמשל הוא מערכת מתוקנת של חוק ומשפט על פי התורה. הביטוי "וְשָׁם נִסְהוּ" פירושו, שם הַרְגִּיל אותו בדרך ה'.

גם פשט לשון הפסוקים עצמם מוביל לכיוון זה.

לעשר המכות שניחתו על מצרים לא היה הסבר רציונאלי טבעי, אלא 'המחלה אשר שם ה' במצרים! המחלה הזו מְכוּונת, ומטרתה הייתה להצביע על חולי מוסרי רוחני בעם המצרי ששֶׁעֲבַד את בני ישראל באכזריות ושלא כדִּין. ה' אומר לישראל: אני רופאך האישי, וכדי שלא אצטרך לעשות לך את מה שעשיתי למצרים ("המחלה אשר שמת במצרים"), אני מְכוּון אותך למערכת חוק ומשפט שבהם בחרתי. לעת עתה אתה בבעיה רוחנית, וכדי שתבין זאת אני מוביל אותך במכוון אל המים המרים שהם המחלה, ואל התרופה הגנוזה בעץ הפלאי. הנמשל הוא: אם תשמע לקול ה' – לא אצטרך להביא אותך שוב למקום המים המרים, המזכירים את מימי היאור המדממים שהבאתי על מצרים כתגובה להטבעת ילדי ישראל.

נסכם ונאמר:

אם ישנה בעיה גופנית או נפשית שהגורם לה הוא החולה עצמו או סביבתו, חובה עליו לדאוג לעצמו ולבקש מרופא מומחה שיעזור לו. אולם, גם במקרה כזה שבו פונים לרופא, יש לזכור כי ה' הוא הנותן לרופא חכמה ועצה לעשות חיל ולרפא את

החולה. לעומת זאת, כשמופיעה מחלה שאין לה הסבר הגיוני, ראוי לשאול בעצת נביא או חכם מומחה שיש לו ידע וניסיון מוכח באיתור הגורמים הרוחניים למחלה. המאמר הזה חותם את סדרת המאמרים על אמונה וביטחון, השופכים אור על היחס בין ההשתדלות האנושית בדרך הטבע לבין האמונה והביטחון בה, והמבוססים על ציר הצדק והמשפט, כדברי הכתוב:

”צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כְּסֵאֶךָ חֶסֶד וְאַמֶּת יִקְדָּמוּ פָּנֶיךָ”.

(תהילים פט, טו)

